

Катаргіна Тетяна (м. Київ)

Кандидат історичних наук, старший науковий співробітник

Центру досліджень історико-культурної спадщини України

Інституту історії України НАН України

УДК: 028.42:930.1+304.44

ЗАРУБІЖНА ІСТОРІОГРАФІЯ З ПИТАНЬ ЗАХИСТУ ТА ЗБЕРЕЖЕННЯ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ

У статті розглянуті основні напрями наукових досліджень у сфері збереження пам'яток історії та культури зарубіжних авторів, приділена увага історіографії досліджень культурної спадщини української діаспори.

Ключові слова: *спадщина, історіографія, пам'ятка, українська діаспора.*

Пам'ятки історії та культури кожного народу є своєрідним історичним джерелом, яке несе інформацію про життя і творчість видатних представників науки, культури, мистецтва, державних і громадських діячів. Крім писемних джерел, упродовж століть створюються нерухомі пам'ятки археології, історії, архітектури, монументального мистецтва, які зберігають інформацію та залишаються свідками життя і творчості історичних осіб. Вивчення нерухомих пам'яток і пов'язаних з ними подій дає можливість детальніше й об'ємніше простежити віхи життя не тільки окремої людини, а й вивчити взаємовідносини та фактори взаємовпливу кожної з культур.

Відзначимо, що до пам'яток історії, які є часткою у культурній спадщині кожної з країн, належать будинки, споруди, пам'ятні місця, місця поховань із встановленими на них меморіальними комплексами, історичні ансамблі. Мовчазні свідки минулого представляють для суспільства велику цінність з огляду на те, що вони надають історичним подіям конкретики, є зв'язком між минулим і майбутнім, створюють можливість сьогodнішнім поколінням шляхом абстрактного розуміння історичних подій уявити життя й діяльність попередників в їх культурно-історичному середовищі. Пам'ятки історії і культури, крім того що відтворюють етапи розвитку цивілізації, водночас є джерелом історичного пізнання, важливим засобом формування світогляду наших сучасників. Еволюція нерухомих пам'яток засвідчує еволюцію людства.

Пам'ятки історії та культури належать до тих надбань, які впливають на почуття, етику і мораль людини самим фактом свого існування. Різні люди залежно від освіти, загальної культури, фахової підготовки,

напряму мислення, одну і ту ж пам'ятку сприймають по-різному. Загалом нерухомі пам'ятки історії і культури є важливою частиною спадковості в розвитку культури, сприяють формуванню особистості, значною мірою визначають духовний потенціал нації.

На відміну від звичайних об'єктів нерухомості кожен із об'єктів культурної спадщини є унікальним, позаяк має індивідуальні особливості, що формують його історико-культурний потенціал, який є складовою національного надбання країни. Втрата об'єкта культурної спадщини не може бути відновлена, тому недооцінка, або не своєчасна оцінка завдають значних матеріальних втрат для пам'ятки. В багатьох країнах світу це вважається одним із тяжких злочинів перед суспільством.

Зарубіжна історіографія з питань захисту історико-культурного довкілля окремих країн представлена широким спектром робіт. Зважаючи на те, що ця сфера діяльності визначена як міжгалузева, питанням збереження культурної спадщини присвячено багато досліджень фахівців різноманітного профілю, які можна підпорядкувати декільком напрямам:

- загальні питання захисту історико-культурного та природного довкілля; міжнародно-правові та міжнародно-організаційні аспекти збереження та використання культурної спадщини;
- історико-аналітичні розвідки щодо чинного законодавства країн Західної Європи та Північної Америки;
- дослідження питань спеціального порядку щодо реставрації, консервації, відновлення пам'яток;
- економічні розвідки, які стосуються проблем утримання та використання нерухомих об'єктів історико-культурного значення;
- науково-інформаційні та популярні дослідження, пов'язані з діяльністю великої кількості добровільних пам'яткоохоронних організацій.

Тому, розглядаючи зарубіжні дослідження у цій галузі, доцільно розділити їх на кілька тематичних підрозділів: теоретичні роботи; правові аспекти захисту та збереження пам'яток; діяльність державних та місцевих органів управління; участь недержавного сектору у справі захисту культурної спадщини; проблеми використання пам'яток та їх вирішення на сучасному етапі.

Питанням захисту культурних цінностей присвячена монографія Михайла Богуславського¹. Автор систематизує та розкриває важливі аспекти у міжнародно-правовому регулюванні питань захисту пам'яток історії та

¹ *Богуславский М.М.* Международная охрана культурных ценностей. — М., 1979. — 192 с.; *Його ж.* Богуславский М.М. Культурные ценности в международном обороте: правовые аспекты / М.М. Богуславский. — М.: Юрист, 2003. — 427 с.

культури, звертається до системи збереження пам'яток в країнах Східної Європи, які свого часу входили до країн соціалістичного табору. Автор розглянув функціонування найбільш авторитетних міжнародних організацій, які співпрацюють з ЮНЕСКО. Загалом у своїх дослідженнях автор більше уваги приділяє культурним цінностям, як рухомим об'єктам культурного надбання.

Теоретичні основи поняття культурної спадщини взагалі, так і пам'ятокознавства, як міжгалузевої сфери наукового знання, розглядаються в ряді монографій Андрія Іконнікова², Людмили Вороніхіної³, статтях Ольги Галкової⁴. Окремі аспекти збереження пам'яток висвітлені в статтях Костянтина Князева⁵. В них автори розглянули сучасні концепції реставрації у контексті рекомендацій ЮНЕСКО. До визначення й більш повного розкриття понять «культурні цінності» та «культурна спадщина» з урахуванням їх використання в правових нормах та законодавчих актах долучився Сергій Молчанов⁶. У своїх розвідках науковець спробував надати цим поняттям універсального характеру, що не відповідає специфіці різноманітних типів культурного надбання. Частина пам'яток і справді мають комплексний характер, але ця частка не охоплює всі види та типи об'єктів культурної спадщини. Тому, автор зробив висновок, що

² *Иконников А.В.* Архитектура и история. — М.: Архитектура, 1993. — 248 с.; *Його ж.* О ценностях подлинных и мнимых / Андрей Иконников. — М.: Искусство. — 1990. — № 3 (15). — С. 1–4.

³ *Воронихина Л.Н.* Лондон. — Л., 1969. — 245 с.; *Воронихина Л.Н.* Эдинбург. — Л., 1974. — 254 с.

⁴ *Галкова О.В.* Теоретические основы культурного наследия // Вестник Волгоградского государственного университета / Сер. 7, Филос. — № 3 (15). — 2011. — С. 110–114.

⁵ *Князев К.Ф.* Зоны охраны памятников культуры // Памятники Отечества. — Кн. 3. — М., 1977. — С. 50–63; *Його ж.* Русское градостроительное наследие [Текст] / К.Ф. Князев. — М.: Знание, 1972. — 48 с., ил. — (Новое в жизни, науке и технике. Сер. «Строительство и архитектура», вып. 7).

⁶ *Молчанов С.Н.* Об использовании понятий «культурные ценности» и «культурное наследие» (достояние) в международном праве (информационно-аналитический обзор) // Московский журнал международного права, № 2, 2000, с. 20–27 // <http://smolchanov.narod.ru/>; *Його ж.* К вопросу об использовании в законодательстве понятий «культурное наследие» и «культурное достояние» // Юрист. — М., 1999. — № 3. — С. 7–11; *Його ж.* Об определении понятий «недвижимые культурные ценности» и «недвижимое культурное наследие (достояние)» в правовых актах ЮНЕСКО // Сборник текстов докладов Второй межрегиональной научно-практической конференции «ИРИТОП-2000». ГУОП г. Москвы. — С. 15–17; *Його ж.* К вопросу о правовом режиме культурных ценностей (опыт универсального подхода) // <http://smolchanov.narod.ru/>; В сб.: «Охранные археологические исследования на Среднем Урале». — Вып. 4. — М-во культуры Свердловской обл.; Науч.-произв. центр по охране и использованию памятников истории и культуры Свердловской обл. — Екатеринбург: Банк культурной информации, 2001. — С. 4–13.

критерії визначення культурних цінностей та культурного надбання належить саме державі, на чийй території вони розташовані, тому що правовий режим об'єктів всесвітнього культурної спадщини та правовий режим культурних цінностей кардинально різняться.

Проблеми збереження історико-архітектурної спадщини з урахуванням положень «Вашингтонської хартії» (1987 р.) розглядаються у статтях російських науковців Володимира Єгорова⁷, Олени Щукіної⁸. Визначенню поняття «пам'ятник архітектури» присвячені дослідження росіянина Миколи Гуляницького⁹, Андрія Іконнікова¹⁰, англійця Ніколо Певзнера¹¹, американця Хірохі Дайфуку¹².

Глибоке дослідження теоретичних питань розвитку пам'яткознавства здійснили російські науковці Володимир Батов, Олена Селезньова, Олег Дьячков, Петро Боярський у збірці наукових праць, опублікованій у 1987 році¹³. В ній пам'яткознавство визначається як специфічна наукова дисципліна, як особливий інституціональний механізм освоєння історико-культурної спадщини, який повинен здобути інструментарій і засоби введення пам'ятникового джерела у сучасний культурний контекст¹⁴. Пам'ятки розглядаються з точки зору їх соціального й естетичного впливу, культурологічного призначення. Досліджено проблему феномена пам'яток як однієї з функцій елементів предметного світу культури, яка визначається людьми для здійснення трансляції суспільно значимих культурних і технологічних традицій з минулого в майбутнє¹⁵. Обґрунту-

⁷ *Егоров В.Л.* Развитие и становление понятия «памятник истории» // История СССР. — 1988. — № 1. — С. 100–106.

⁸ *Щукина Е.П.* Восстановление памятников садово-паркового искусства // Вопросы охраны, реставрации и пропаганды памятников истории и культуры. — М., 1979. — 153 с.

⁹ *Гуляницкий Н.Ф.* О современном значении понятия «памятник архитектуры» // Теория и практика реставрационных работ. — М., 1972. — Сб. 3. — С. 13–15.

¹⁰ *Иконников А.В.* Старое и новое в структуре городов СССР. — М., 1978. — С. 7–44.

¹¹ *Pevsner N., Metcalf P.* The cathedrals of England—Harmondsworth, Midd'x: Viking. — 1983. — 399 p.

¹² *Дайфуку, Хирохи.* Задачи охраны памятников (Национальные законодательные документы. Международные соглашения) // Консервация и реставрация памятников и исторических зданий (Пер. с франц.). — М.: Стройиздат, 1978. — С. 34–60.

¹³ Памятник и современность. Вопросы освоения историко-культурного наследия / Сб. научных трудов НИИ культуры. — № 161. — М., 1987. — 164 с.

¹⁴ *Селезнева Е.Н.* Социально-эстетические функции памятников истории и культуры // Памятник и современность. Вопросы освоения историко-культурного наследия / Сб. научных трудов НИИ культуры. — № 161. — М., 1987. — С. 38.

¹⁵ *Дьячков А.Н.* Зарубежное законодательство в области сохранения культурного и природного наследия / А.Н. Дьячков. — М.: Ин-т наследия, 2005. — 96 с.; *Його ж.*

ванню феноменальності «пам'ятки історії та культури» як сутнісної, специфічної форми культурних цінностей, яка відрізняється від інших антропогенних витворів та вдосконаленню категоріального апарату щодо визначень пам'яток при перекладі міжнародних та зарубіжних документів присвятив дослідження Олександр Шухободський¹⁶. Досвід аналізу, класифікації, систематизації пам'яток історії та культури, набутий при підготовці Російського Зводу пам'яток історії та культури, узагальнила в наукових розвідках Елеонора Шулепова¹⁷. До питань методології досліджень культурної спадщини, аналізу термінологічного апарату пам'ятокознавства долучилась російська дослідниця Ілюзія Свічкарь¹⁸.

Розгляду передачі технологічних традицій присвячені дослідження Петра Боярського. Автор вперше розпочав дослідження пам'яток науки і техніки ще у 1980-х роках¹⁹. У подальшому цю тему він ґрунтовно розгорнув у монографії «Введення до пам'ятокознавство»²⁰. Ця робота стала відправною точкою для дослідження й визначення такої специфічної групи, якими є пам'ятки науки і техніки на пострадянському просторі. До цього подібні пам'ятки визначались як пам'ятники трудової слави, що мало ідеологічний контекст та значно обмежувало кількість об'єктів цього виду хронологічними межами виключно радянського періоду²¹.

Памятники в системе предметного мира культуры // Памятник и современность. Вопросы освоения историко-культурного наследия / Сб. научных трудов НИИ культуры. — № 161. — М., 1987. — С. 41–60.

¹⁶ Шухободский А.Б. Памятники истории и культуры как специфический вид культурных ценностей / Культурология. — СПб.: СПбГУ, 2009. — С. 356–365.

¹⁷ Материалы Свода памятников истории и культуры РСФСР. Ростовская область / Автор-составитель Э.А. Шулепова. М.: НИИ культуры, Министерство культуры РСФСР, Академия наук СССР, 1990. — Режим доступа: <http://rostov-region.ru/books/item/f00/s00/z0000027/st000.shtml>; *ІІ ж.* Историческая память в контексте культурного наследия // Культура памяти. Сб. науч. ст. — Рос. ин-т культурологии / Науч. ред. Э.А. Шулепова. — М.: «Древлехранилище», 2003. — С. 141–188.

¹⁸ Свичкарь И.Г. Теоретико-методологические основы сохранения историко-культурного наследия // Вестник Челябинского государственного университета. — Вып. № 12 (303). История. Вып. 55. — Челябинск, 2013. — С. 90–94.

¹⁹ Боярский П.В. Классификация памятников науки и техники // Памятники науки и техники. — М., 1981. — С. 22–23; *Його ж.* Проблемы функционирования памятников науки и техники // Памятник и современность. Вопросы освоения историко-культурного наследия / Сб. научных трудов НИИ культуры. — № 161. — М., 1987. — С. 61.

²⁰ Боярский П.В. Введение в памятниковедение / П.В. Боярский; Сов. фонд культуры, Центр «Культура и Мировой океан» ТПО СФК и др. — М.: Центр «Культура и Мировой океан», 1990. — 218 с.

²¹ Кирьянов И.Я. Классификация, принципы отбора и выявления памятников трудовой славы советского народа // Памятники трудовой славы советского народа: тез. докл. к областной науч.-методич. конф. — Горький, 1979. — С. 5–7.

Тому дуже важливим був перехід в цьому питанні на загальноєвропейські норми визначення й поцінування пам'яток науки і техніки як трансляторів виробничих традицій суспільства на всіх етапах його розвитку.

Питання захисту та збереження культурної спадщини, зокрема за кордоном, досліджує Інститут Спадщини (Інститут культурної та природної спадщини ім. Д.С. Лихачова), створений 1992 року при Міністерстві культури РФ. Ним підготовлена інформаційна збірка «Зарубіжне законодавство в області збереження культурної та природної спадщини»²². Крім того, 1995 року була підготовлена аналітична збірка «Охорона спадщини за кордоном: досвід минулого й сучасні проблеми»²³, де автори здійснили узагальнення досвіду визначення та класифікації нерухомих пам'яток історії та культури за кордоном.

Проблемам охорони, реставрації та використання пам'яток архітектури присвячені міжнародні конференції, які проводяться Радою Європи²⁴. На них розглядаються теоретичні питання і практичні заходи щодо збереження історичної, зокрема археологічної спадщини, яка викликає жвавий інтерес не тільки з боку фахівців, й великої кількості пошукачів скарбів, які не мають спеціальної фахової підготовки та обладнання, що в свою чергу приводить до руйнування культурних шарів при розкопках, або розкрадання археологічних решток, не врахованих і не взятих на облік. Новим вимогам до ідентифікації та інвентаризації нерухомих пам'яток у європейських країнах присвячена монографія Мередіт Сайкес²⁵.

У 1993 році вийшла друком збірка статей «Пам'ятники в мінливому світі», в якій опубліковані дослідження українських, російських, англійських, шотландських, французьких та німецьких фахівців з проблем охорони та поцінування пам'яток археології, історії, архітектури та містобудування, а також менеджерів пам'яткоохоронної діяльності та туристичного сервісу. У збірці надруковані дослідження Ж.М. Венсана про принципи збереження пам'яток у Франції²⁶; В. Штопфеля про заходи

²² Зарубежное законодательство в области сохранения культурного и природного наследия. Информационный сборник. Колл. авт. (науч. ред. Ю.А. Веденин). — М.: Институт Наследия, 1999. — 96 с.

²³ Охрана наследия за рубежом: опыт прошлого и современные проблемы. Колл. авт. (отв. ред. Р.А. Мнацаканян). — М.: Институт Наследия, 1995. — 145 с.

²⁴ Сборник правовых актов Совета Европы о сохранении культурного наследия / Сост. С.Н. Молчанов; Научн.-производств. Центр по охране памятников Свердловской обл. — Екатеринбург: Банк культурной информации, 2001. — 520 с.

²⁵ Sykes, Meredith H. Manual on systems of inventorying immovable cultural property. — Paris, 1984. — 180 p.

²⁶ Венсан Ж.М. Принципы сохранения культурного наследия Франции и их эволюция // Памятники в изменяющемся мире. — М., 1993. — С. 24–26.

спрямовані на захист пам'яток в Німеччині²⁷. В статтях Дж. Сімсона²⁸, Ж.П. Сент-Обена²⁹, В. Майра³⁰ проаналізовані шляхи залучення нерухомих пам'яток до наукового обігу, систематизації наявних нерухомих об'єктів, їх каталогізації, розглянуті нові вимогами до збереження та використання історико-культурних об'єктів, особливо в районах із слабким економічним потенціалом. Такі регіони, на думку авторів, можуть досягти економічного піднесення за рахунок розвитку інфраструктури туризму, використовуючи нерухомі пам'ятки для залучення відвідувачів.

Серед досліджень, присвячених розгляду законодавчих та організаційних практик в галузі збереження нерухомих пам'яток історії та культури слід назвати наукові роботи російських науковців. У 2001 році була захищена докторська дисертація Анатолія Кулемзина «Охорона пам'яток в Росії як історико-культурне явище»³¹. Робота охоплює пам'яткоохоронну діяльність в Росії з кінця XVIII століття до наших днів, висвітлює важливі питання пам'яткознавства, як історико-культурного феномену. Автор детально дослідив етапи формування, утворення та руйнування різноманітних пам'яткоохоронних структур в Росії, проаналізований досвід дослідження та нотифікації пам'яток. Вперше проведена диференціація між поняттями «охорона пам'яток» та «монументальна пропаганда», де цілком виправдано відзначено, що охорона пам'яток передбачає встановлення історичної правди, натомість використання пам'яток у пропаганді завжди приводить до викривлення історичних фактів. В останні роки тематика щодо організації захисту та збереження пам'яток лягла в основу комплексних кандидатських досліджень Іллі Голотина³² та Олександра Лебедева³³.

²⁷ Штопфель В. Охрана памятников в Германии // Памятники в изменяющемся мире. — М., 1993. — С. 27–33.

²⁸ Симпсон Дж. Консервация памятников культуры в сельских местностях Шотландии // Памятники в изменяющемся мире. — М., 1993. — С. 34–44.

²⁹ Сент-Обен Ж.П. Фиксация архитектурных объектов в Генеральном инвентаре // Памятники в изменяющемся мире. — М., 1993. — С. 114–116.

³⁰ Майр В. Культурная идентичность туризма и консервация памятников // Памятники в изменяющемся мире. — М., 1993. — С. 91–101.

³¹ Кулемзин А.М. Охрана памятников в России как историко-культурное явление / Дисс. на соискание ученой степени доктора культурологии. (на правах рукописи). — Томск: Томский государственный университет, 2001. — 403 с. — Режим доступа: <http://www.dissercat.com/content/okhrana-pamyatnikov-v-rossii-kak-istoriko-kulturnoe-yavlenie>

³² Голотин И.В. Государственная политика в области охраны памятников истории и культуры в 1953–1985 гг. / Дисс. ... канд. ист. наук. — Ярославль: Ярославский гос. университет им. П.Г. Демидова, 2011. — 182 с. // Научная библиотека диссертаций и

Проблеми захисту пам'яток як у міжнародному аспекті, так і на рівні окремих країн розглядаються в колективних монографіях, збірках статей, надрукованих в серії «Музеї і монументи», яку видає ЮНЕСКО. Так, в 1972 році у цій серії була опублікована колективна монографія «Консервація та реставрація пам'ятників та історичних будинків»³⁴. В дослідженні, крім діяльності організацій міжнародного рівня, які співпрацюють з ЮНЕСКО з питань захисту пам'яток, розглядаються й конкретні пам'яткоохоронні дії у країнах Західної Європи та Північноамериканського континенту³⁵.

Ґрунтовним дослідженням теоретичних і практичних напрямів розвитку охорони культурних об'єктів є монографія Ердера Джевата³⁶. На широкому фактичному матеріалі, з використанням різноманітних джерел автор проаналізував шляхи становлення концептуальних положень збереження, захисту та використання пам'яток історико-архітектурної спадщини в країнах Західної Європи, зокрема у Великій Британії. Дослідження охоплює широкі хронологічні рамки, починаючи від середньовіччя і до завершення Другої світової війни. Автор визначив вплив різноманітних факторів на формування напрямів пам'яткозахисної діяльності, серед яких визначальна роль належить соціально-економічному розвитку суспільства та пануванню теологічних постулатів на певному етапі.

Розгляду проблем збереження пам'яток історії та культури в західноєвропейських країнах, висвітленню ролі державної опіки над найбільш цінними пам'ятками присвячені дослідження Джона Харвея, Карла Буханана, Грехема Ашворса, Мікаеля Анслея, Джона Фоулера, Роберта Гарвея і Террі Мортонна, Оскара Грея, В. Протта і П. О'Кифа, Семі Мередит і Енн Фолкнер, Джака Далібарда, Тоні Врена і Елізабет Маллоу³⁷.

авторефератов disserCat Режим доступу: <http://www.dissercat.com/content/gosudarstvennaya-politika-v-oblasti-okhrany-pamyatnikov-istorii-i-kultury-v-1953-1985-gg#ixzz3n4GtgrsD>

³³ *Лебедев А.И.* Становление и развитие органов государственной охраны памятников истории и культуры в 1917–2010 годах (по материалам Башкирии) // Дисс. ... канд. ист. наук. — Оренбург: Уфимская гос. академия экономики и сервиса, 2012. — 315 с.

³⁴ *Консервация и реставрация памятников и исторических зданий* (Пер. с франц.). — М.: Стройиздат, 1978. — 272 с.

³⁵ *Катаргіна Т.І.* Збереження культурної спадщини у Великій Британії, США, Канаді: історія і сучасність. — К.: Інститут історії України НАН України, 2003. — 192 с.

³⁶ *Cevat Erder.* Our architectural heritage: from consciousness to conservation. — Paris, 1984. — 278 p.

³⁷ *Harvey J.* The Gothic England. A survey of national culture. — London, 1948. — 242 p.; *Harvey J.* Conservation of Buildings. — London, 1972. — 177 p.; *Buchanan C.* Bath. A study in conservation. Report to the Ministry of Housing and Local Government and Bath City Council. — London, 1968. — 141 p.; *Ashworth G.* Contemporary development in British

Питанням діяльності міжнародних інституцій в галузі туристичного бізнесу присвячена монографія Наталії Барчукової³⁸.

Історії захисту та збереження пам'яток в Європі присвячена стаття Клари Лукічевої «Формування засад охорони пам'ятників в епоху Ренесанса»³⁹. В ній авторка підкреслює зв'язок основних принципів відбору та класифікації пам'яток з особливостями естетичних поглядів в епоху Відродження, аналізує філософсько-естетичні передумови збереження пам'яток. До цієї групи наукових розвідок відноситься дослідження Андрія Георгійовича Жолондзя⁴⁰, в якому акумулюється досвід збереження пам'яток сакральної архітектури у Франції, Італії, Португалії, Ватикані та інших країнах. У статті розглянуті форми державного захисту, а також діяльність добровільних фондів. Досвід європейських країн з організації та структуризації пам'яткоохоронної діяльності, зміни, які відбуваються у визначенні поняття культурної спадщини в сучасний період відображені в розвідці Сергія Молчанова⁴¹.

preservation law and practice // Law and contemporary problems. Historic Preservation. — V. 36. — № 3. — Durham, 1971. — P. 348–361; *Ainsley M.* American experience in historic preservation // The challenge to our cultural heritage: Why preserve the past? — Washington, 1986. — P. 159–168; *Fowler J.* Protection of the cultural environment in federal law. — St. Paul, Minn, 1974. — 25 p.; *Garvey R., Morton T.* The United States government in historic preservation. — Washington, 1973. — 37 p.; *Gray O.* The response of federal legislation to historic preservation // Law and contemporary problems. Historic Preservation. — V. 36. — № 3. — Durham, 1971. — P. 314–328; *Gray O.* Environmental requirements in highway and historic preservation legislation. — Washington, 1970. — P. 46–65; Law and the cultural heritage. Discovery and excavation / Ed. by V. Prott and P.J. O'Keef. — Vol. 1 — Washington, 1984. — 421 p.; *Meredith S., Falkner A.* Canadian inventory of historic buildings. — Ottawa, 1971. — 57 p.; *Dalibard J.* The Canadian experience in historic preservation // The challenge to our cultural heritage: Why preserve the past? — Washington, 1986. — P. 184–189; *Dalibard J.* Training architects for conservation: The prospects in Canada // Bulletin of APT (Association for preservation technology). — Vol. III. — № 1. — 1971. — P. 64–66; *Wrenn T., Mulloy E.* America's forgotten architecture. — New York, 1976. — 311 p.

³⁸ *Барчукова Н.С.* Международное сотрудничество государств в области туризма. — М., 1986. — 174 с.

³⁹ *Лукичева К.Л.* Формирование основ охраны памятников в эпоху Ренессанса // Художественное наследие. Хранение, исследование, реставрация. — Вып. 10. — М., 1985. — С. 65–78.

⁴⁰ *Жолондзь А.Г.* Опыт охраны памятников церковной культуры в странах Западной Европы // Материальная база сферы культуры : науч.-информ. сб. / Рос. гос. б-ка. НИЦ Информкультура. — 2000. — № 3. — С. 115–120.

⁴¹ *Молчанов С.Н.* Из практики зарубежных стран по сохранению культурного наследия // Проблемы сохранения и использования культурного наследия Ханты-Мансийского автономного округа — Югры. — Югры, Центр охраны культурного наследия в г. Ханты-Мансийск, 2008. — С. 24–30.

Визначенню ролі законів державного і місцевого рівнів, механізму їх реалізації, статусу державних органів управління та громадських, приватних об'єднань присвячені дослідження російських авторів: Наталії Бобоедової⁴², Олени Селезньової⁴³, Олега Фролова⁴⁴, Марії Тихоцької⁴⁵; західноєвропейських та американських науковців Антуана Дейла⁴⁶, Джакоб Моррисона⁴⁷, Грехема Ашворса⁴⁸, Майкла Болдуїна⁴⁹, Джона Фоулера⁵⁰, Ернеста Коннолли⁵¹.

У 1970–1980-х роках з'являються дослідження з історії окремих типів та видів пам'яток. Так, дослідженню пам'ятних місць, пов'язаних з життям і творчістю видатних діячів культури — композиторів, письменників, художників, присвячене дослідження Бернарда Прайса⁵². Проблеми охорони, реставрації, фінансування американської архітектурної спадщини розглядаються в працях Джона Пастієра, Чазера Пеллі⁵³, Девіда Стен-

⁴² *Бобоедова Н.Д.* Правовая реформа и законодательство об охране и использовании памятников истории и культуры // Вопросы охраны и использования памятников истории и культуры / Сб. научн. тр. НИИ культуры. — М., 1990. — С. 8–21.

⁴³ *Селезнева Е.Н.* К вопросу о месте исторического наследия в культурной политике государства (в порядке дискуссии) // Вопросы охраны и использования памятников истории и культуры / Сб. научн. тр. НИИ культуры. — М., 1990. — С. 32–40.

⁴⁴ *Фролов А.И.* Московское археологическое общество и охрана памятников старины в дореволюционной России // Вопросы охраны и использования памятников истории и культуры / Сб. научн. тр. НИИ культуры. — М., 1990. — С. 55–74.

⁴⁵ *Тихоцкая М.* Система охраны памятников истории и культуры во Франции (на примере Парижа) — Международные культурные святы. Ежеквартальная студенческая научная конференция. — М., 2014. — Режим доступа: <http://mgs.org.ru/2014/09/система-охраны-памятников-истории-и-к/>

⁴⁶ *Dale A.* Listing and preserving historic buildings: Part 1: The European Picture // Architectural Review. № 138. — 1965. — P. 97–104; *Dale A.* Listing and preserving historic buildings: Part 2: USA, Canada, South Africa, Australia and New Zealand // Architectural Review № 149. — 1966. — P. 277–279.

⁴⁷ *Morrison, Jacob H.* Historic preservation law. — Washington, 1965. — 198 p.

⁴⁸ *Ashworth G.* Contemporary developments in British preservation law and practice // Law and contemporary problems. — № 3. — Durham, 1971. — P. 349.

⁴⁹ *Boldwin M.* Historic preservation in the context of environmental Law: Mutual interest in amenity // Law and contemporary problems. Historic Preservation. — V. 36. — № 3. — Durham., 1971. — P. 432–441.

⁵⁰ *Fowler, John M.* Protection of the cultural environment in federal law.— St. Paul, Minn., 1974. — 25 p.

⁵¹ *Коннолли Эрнест А.* Охрана ландшафтов и памятников в Новом Свете // Консервация и реставрация памятников и исторических зданий (Пер. с франц. Н.И. Суходрев и Ж.С. Розенбаума). — М.: Стройиздат, 1978. — С. 268–279.

⁵² *Price B.* Creative landscapes of the British Isles: Writers, painters and composers and their inspiration. — London, 1983. — 192 p.

⁵³ *Pastier J., Chaser Pelli.* — New York, 1981. — 120 p.

форса⁵⁴. Архітектурні пам'ятки Європи й Америки визначені в дослідженні Вікторії Болл⁵⁵. Проблеми вивчення стилів та класифікація відомих архітектурних пам'яток в Англії розкриваються у монографії Хелен Прегнелл⁵⁶.

В останні десятиріччя в розвинутих країнах швидкими темпами здійснювалось промислове та житлове будівництво, розгорталася процеси урбанізації та субурбанізації, які охоплювали значні території з визначними об'єктами історико-культурного значення. Катастрофічним наслідком наступу нового будівництва на існуючі пам'ятки присвячена монографія Ади Хакстабел⁵⁷.

Вирішенню проблем використання існуючих архітектурних споруд та дослідженню можливостей їх пристосування до умов сучасних стандартів присвячені дослідження Пилипа Офера та Айрона Самюелза, які проаналізували існуючий британський досвід використання, пристосування та переобладнання незаселених споруд⁵⁸. Науково-практичне дослідження з проблем пристосування старих будівель та унікальних ландшафтів здійснили Щербан Кантакьюзино та Сьюзен Брандт⁵⁹. «Знайдений простір» — так вони охарактеризували наслідки нового пристосування різноманітних історичних споруд. Ці розвідки зробила вагомий внесок у процеси збереження старої забудови міст і містечок в період активного розгортання нового будівництва в західних країнах й допомогло зберегти значну кількість споруд старої забудови, визначивши їх як пам'ятки й запропонувавши нові форми їх використання.

Характерною ознакою сучасного періоду вдосконалення пам'яткоохоронної діяльності є значний інтерес до цих питань з боку економістів, які у своїх дослідженнях розглядають проблеми економічної користі, яку отримує держава від використання пам'яток. Такі дослідження у США провів Тео Госсетт⁶⁰.

Проблеми дослідження і збереження етнічної культурної спадщини та активізація залучення до пам'яткозахисної діяльності представників

⁵⁴ Stanforth D. Restored America. — New York, 1975. — 245 p.

⁵⁵ Ball V.K. Architecture and interior design: Europa and America from the colonial era to today. — New York, 1980. — 442 p.

⁵⁶ Pragnell H. The styles of English architecture. — London—Batsford, 1984. — 197 p.

⁵⁷ Huxtable A.L. Good buy history, hello hamburger. — Washington, 1986. — 197 p.

⁵⁸ Opher P., Samuels I. New use for old stones: The practice of using old environments for new cultural activities. — Strasbourg, 1982. — 110 p.

⁵⁹ Кантакьюзино Ш., Брандт С. Реставрация зданий / Щ. Кантакьюзино, С. Брандт; Пер. с англ. А.Г. Раппапорта; Под ред. О.И. Пруцына. — М.: Стройиздат, 1984. — 264 с.

⁶⁰ Gossett T. Remaining S 670,000 of LWCF Funds Awarded by Hampton Tucker // Battlefield Update. — 1999. — № 74. /www2.cr.nps.gov/abpp/

національних меншин та етнічних общин дуже гостро постали перед урядами західних країн наприкінці 1960-х років. Ці тенденції були спричинені протиріччями між національними меншинами та титульними націями. Загострення політичної ситуації спонукало уряди країн шукати шляхи налагодження міжетнічних стосунків та встановлення рівноваги й толерантного співвідношення щодо вирішення проблем різних соціо-етнічних груп. Одним із механізмів, що його використовували державні органи управління був пов'язаний з вирішенням питань збереження етнічної історико-культурної спадщини та залучення до її захисту, відновлення та використанню общин національних меншин. Питання соціо-етнічного впливу на вирішення проблем збереження пам'яток проаналізовані в роботах Мікаеля Ньюсома⁶¹, Джейка Далібарда⁶².

Серед перших видань української діаспори, ініційованих Науковим Товариством Шевченка (НТШ), в яких знайшли відображення пам'ятки історії та культури та питання їх збереження на теренах інших держав можна назвати: «Енциклопедію Українознавства» за редакцією Володимира Кубійовича та Зенона Кузеля (Сарсель, 1955–1995 рр.). Члени товариства були співавторами Енциклопедії української діаспори (з 1988 НТШ було співспонсором ЕУД та видавцем її Американського тому (Т. 1, Сполучені Штати Америки. Книга 1, 2009). НТШ опублікувало понад 130 томів наукових праць, зокрема в 1990–2000-них роках: Світи Тараса Шевченка (томи 1–2, 1991 і 2001); «Ukraine and Ukrainians in the World» (1994); «Towards an Intellectual History of Ukraine: An Anthology of Ukrainian Thought from 1710 to 1995» (1995); «Енциклопедія Української Діаспори: Австралія, Азія, Африка», Т. 4 (1995)⁶³.

Пам'ятки, пов'язані з історією української еміграції та української архітектурної спадщини на території північноамериканського континенту досліджуються в працях науковців Центру українських студій, який відкрито у 1972 році при університеті Альберти (Канада). Одним із напрямів діяльності центру є дослідження нерухомих пам'яток української діаспори в Канаді, США, країнах Латинської Америки. Серед дослідників історії України та української діаспори такі вчені, як архітектор

⁶¹ *Newsome, Michael de Haven*. Blacks and historic preservation // Law and contemporary problems. Historic Preservation. — V. 36. — № 3. — Durham, 1971. — P. 423–431.

⁶² *Dalibard Jacques*. The Canadian experience in historic preservation // The challenge to our cultural heritage: Why preserve the past? — Washington, 1986. — P. 182–187; *Dalibard, Jacques*. Training architects for conservation: The prospects in Canada // Bulletin of APT (Association for preservation technology). — V. III. — № 1. — 1971. — P. 64–66.

⁶³ *Попович О.* Наукове товариство ім. Шевченка в Америці, НТШ-А // Енциклопедія української діаспори (ЕУД). — Режим доступу: http://eudusa.org/index.php?title=Shevchenko_Scientific_Society_U.S.A.

Володимир Січинський⁶⁴, історики Петро Кравчук⁶⁵, Манолій Лупул⁶⁶, Григор Йопік⁶⁷. Важливу складову у вивченні як культури української еміграції, так і створеної нею історико-культурної спадщини за кордоном становлять наукові, публіцистичні, енциклопедичні видання української діаспори. Розгляду цієї гілки історіографії присвячена монографія Наталії Мерфі⁶⁸, стаття Петра Тригуба і Наталії Мерфі⁶⁹. Історіографія вивчення соціально-економічного потенціалу української діаспори неодмінно розглядає культурну сферу, а разом з тим висвітлює питання культурної спадщини українців за кордоном.

Зарубіжні дослідники історико-культурної спадщини, пов'язаної з видатними представниками українського народу — піонерами еміграції, церковними діячами, науковцями, митцями мають ґрунтовні розвідки, які представлені у роботах голови Українського наукового товариства Любомира Винара, істориків Тита Гевріка, Юрія Гирняка, Петра Кравчука, Тетяни Лебединської, Івана Кубійовича, Манолі Лупула, Василя Маркуся, Миколи Мушинки, Максима Куропася, Семена Наріжного, Вадима Павловського, Дмитра Прокопа, Вадима Щербаківського⁷⁰. Серед впли-

⁶⁴ Січинський В. Пам'ятки української архітектури. — Філадельфія, 1952. — 64 с.

⁶⁵ Krawchuk P. Shevchenko in Canada. — Toronto, 1961. — 79 p.

⁶⁶ Lupul M.R. Visible Symbols: Cultural Expression among Canada's Ukrainians. — Edmonton, 1984. — 204 p.

⁶⁷ Yopyk H.A. Ukrainian Canadian archives and museum of Alberta. — Edmonton, 1987. — X, 138 p.

⁶⁸ Українці в США: збереження національних та культурних традицій / Наталія Мерфі. — Донецьк: Ноулідж (Донець. відділення), 2010. — 247 с.

⁶⁹ Тригуб П.М., Мерфі Н. Українська діаспора в США: Збереження традицій національної культури (історіографія проблеми). Наукові праці. — Т. 74. — Вип. 61. — С. 122 <http://lib.chdu.edu.ua/pdf/naukpraci/history/2007/74-61-23.pdf>

⁷⁰ Wynar L.R. Preservation of the Cultural Heritage: Ukrainian Archives, Libraries and Museums in the United States («Збереження культурної спадщини: українські архіви, музеї та бібліотеки у Сполучених Штатах»). — Kent: Centre for the study of Ethnic Publications and Cultural Institutions, Kent State University, 1995. — 34 p.; Винар Л. Українське історичне товариство з перспективи 35 років (1965–2000) // Український історичний журнал. — 2001. — № 1. — С. 121–133; Його ж. Михайло Ждан (1906–1975). Мій життєпис. — Клівленд, 1973. — С. 88–100. Див. також: Шторгін Д. Бібліографія праць Любомира Винара. [Електронний ресурс]: Режим доступу: http://shron.chtyvo.org.ua/Shtohryn_Dmytro/Bibliohrafiy_prats_Ljubomyra_Vynara.pdf; Гирняк Ю. Проф. д-р Іван Пулюй-винахідник проміння «Х» [Текст]: профіль життя й діяльності великого укр. науковця та дослідника. — Лондон: Вид. Союзу укр. у Вел. Британії, 1971. — 111 с., іл.; Gregorovich A. Chronology of Ukrainian Canadian History. — Toronto: Ukr. Canad. Com., 1974. — 64 p.; Куропась М. История украинской иммиграции в Америке: Сохранение культурного наследия. — Нью-Йорк: Украинский музей, 1984. — 99 с.; Мушинка Микола. Йосиф Вархол. — український музейник і фольклорист у Словаччині // Народна творчість та етнологія. — 2015. — № 2 (354). — С. 113–117;

вових дослідників історії перших переселенців до західних країн, зокрема Канади, виступає Михайло Марунчак⁷¹. Культурологічна тематика при-таманна дослідженням та науково-популярним виданням Луки Мишуги, Степана Перського, Степана Рудницького, Михайла Семчишина⁷². В цих розвідках багато фактичного матеріалу, який можна використати при дослідження нерухомої культурної спадщини, створеної в різних країнах вихідцями з України. Хоча в деяких випадках фактичний матеріал потребує осучаснення. Це пов'язано з тим, що з плином часу деякі пам'ятки історії або руйнуються (нові власники будинку чи маєтку можуть його зруйнувати), або можуть бути переміщені, а з тим отримують інше місцерозташування.

Історіографія історії та культури діаспори має дуалістичний характер, тому що виступає і як джерело для дослідження певних видів та типів пам'яток української культурної спадщини за кордоном. До таких джерел відносяться перш за все мемуарна література, літописи українських товариств та інституцій, створених діаспорою, публікації листування емігрантів⁷³. Крім епістолярних раритетів цікавий матеріал, який стосується

Наріжний С. Українська еміграція: Культурна праця української еміграції 1919–1939. Матеріали, зібрані С. Наріжним до частини другої / Упоряд. Л. Яковлева. — К.: Вид-во ім. Олени Теліги, 1999. — 272 с.; *Павловський Вадим.* Василь Григорович Кричевський. Життя і творчість. — Нью-Йорк: Вільна Академія Наук у США, 1974. — 316 с.; *Прокоп Д.* Українці в Західній Канаді. До історії їхнього поселення та поступу. — Едмонтон; Вінніпег, 1988; *Lupul, M.R.* Visible Symbols: Cultural Expression among Canada's Ukrainians. — Edmonton, 1984. — 204 p.; *Кравчук П.* Українці в Канаді / П. Кравчук. — К., 1981; *Лебединська Т.* Пам'ятні місця Т.Г. Шевченка у Санкт-Петербурзі. — К., 1994. — 74 с.; *Мушинка Микола.* Музей визвольної боротьби України і сучасний стан його фондів // Народна творчість та етнографія. — 2005. — № 4. — С. 4–9; *Щербаківський Вадим.* Пам'яті Василя Григоровича Кричевського. — Лондон: Накладом Української видавничої спілки, 1954. — 55 с.

⁷¹ *The Ukrainian Canadians: a history = L'histoire des ukrainiens-canadiens* / Mykhailo H. Marunchak. — 2 ed. — Winnipeg; Ottawa: Ukrainian Academy of Arts and Sciences in Canada, 1982. — 970 с.

⁷² Пропам'ятна книга. Альманах УНС — 1936. — Режим доступу: <http://ukrbiblioteka.org/uploads/almanacs/Almanach-UNA-1936-Jubilee-Book/files/assets/basic-html/page24.html>; Перський, Степан. Популярна історія товариства «Просвіта» у Львові / Степан Перський. — Л.: Накладом Т-ва «Просвіта», 1932 (3 друк. Вид. спілки "Діло"). — 268, [1] с., іл., портр.; М. Семчишин «Тисяча років української культури (історичний огляд культурного процесу)» (Цю працю було надруковано Науковим товариством ім. Т. Шевченка у серії «Бібліотека українознавства» лише 1985 року).

⁷³ *Гавриш В.* Моя Канада і я [Текст]: Спогади й розповіді про укр. піонерів у Канаді / В. Гавриш; Передм. і ред. Ю. Клинового; Обкл. Я. Гніздовського. — Едмонтон: Накладом автора, 1974. — 349 с.; *Войтенко О.* До історії українців у Британській Колумбії [Текст] / О. Войтенко. — Вінніпег: Накладом УВАН, 1972. — 46 с. — (Літопис УВАН / УВАН; ч. 7); *Винар Л.* Спогади. З архіву проф. Івана Раковського: листування //

культурної спадщини закладений у щорічних доповідях, які публікують різноманітні центри, комітети, одним словом громадські об'єднання українців за кордоном та видані ними Пропам'ятні книги про участь української громади у спорудженні пам'яток на честь славних ювілеїв або на вшанування трагічних подій в історії України⁷⁴.

Цінність культурної спадщини полягає в можливості наочно продемонструвати історичні реалії шляхом ознайомлення громадськості з об'єктами — свідками історичного буття й творчості видатних представників української політичної, наукової, культурної еліти. Важливість вивчення пам'яток, пов'язаних з представниками українського походження за кордоном пов'язана з тим, що знищення протягом ХХ століття нерухомих об'єктів в Україні призвело до втрати цінного автентичного матеріалу, який ототожнювався з життям та діяльністю провідних діячів української історії. Тому збережені матеріальні об'єкти на теренах зарубіжних країн дають змогу відтворити життєвий шлях багатьох відомих українців.

В цілому, збереження пам'яток — як явище сучасного етапу розвитку культури — має об'єктивні закономірності. Позитивне вирішення питань збереження культурної спадщини залежить від достатнього розвитку таких принципів, як існування адекватного законодавства, дієздатна структура виконавчої влади, принцип недоторканості приватної власності, мобільність засобів мас-медіа в наданні суспільно-значимої інформації з проблем культурного й природного довкілля. Крім того, існують суб'єктивні фактори, які проявляються у різноманітних течіях стосовно захисту і збереження пам'яток культури: від повного нехтування історико-культурним оточенням до відмови від подальшого розвитку задля

Український історик. — 1985. — № 1–4. — С. 85–88; *Лучук О.* Боятися стати на власні ноги. Епістолярний діалог Юрія Шевельова з Юрієм Луцьким // Українська культура. — 2008. — № 12 (987). — С. 32–33.

⁷⁴ Альманах з нагоди 40-річчя УАПЦ в Австралії і Новій Зеландії (1948–1988 рр.) / М. Чигрин (Упоряд.). — Саскатун, 1938. — 159 с.; Яка краса відродження країни: Альманах Українського братського союзу. У 60-річчя української національної революції. — Скрантон, Па: Народна воля, 1979. — 319 с.; Альманах Об'єднання колишніх вояків українців у Великій Британії. — Лондон: УВС, 1980. — Т. 2: 1964–1980. — 201 с.; Українці в Детройті і в Мічигані: Святування 1000-ліття хрещення України / Детройтський митрополитальний комітет української тисячоліття. — Детройт, 1988. — 766 с.; Офіційне відкриття Колегії Св. Андрія у Вінніпезі на площі Манітобського університету: 4–5 липня 1964 р. — Вінніпег, 1964. — 81 с.; Український православний собор Св. Покрови. Урочисте відкриття: 28 грудня 1952. — Вінніпег, 1952. — 52 с.; Пропам'ятна книга будови пам'ятника Тарасові Шевченкові в Буенос-Айресі Опубліковано: Буенос-Айрес, Комітет будови пам'ятника Тарасові Шевченкові в Буенос-Айресі, 1971. — 173 с.

збереження решток минулого. Поміж ними знаходиться помірковане ставлення до спадщини, яке розглядає раціональні можливості залучення й пристосування пам'яток історії та культури до умов сьогодення.

На сучасному етапі в умовах духовної розбудови незалежної України йде процес формування концептуальних підходів до визначення культурного надбання та його складової — нерухомих пам'яток. Це зумовлює необхідність по-новому проводити відбір, ідентифікацію, класифікацію об'єктів національної культурної спадщини як в державі, так і за її межами. В цьому контексті вивчення системи збереження пам'яток історії та культури у зарубіжних країнах має наукове і практичне значення.

Tetiana Katargina (Kiev)

Candidate of historical Sciences, senior researcher,
Institute of history of Ukraine, NASU

Foreign historiography on the protection and preservation of cultural heritage

The article describes the main directions of scientific researches in the field of preservation of monuments of history and culture by foreign authors, paid attention to the historiography of studies of the cultural heritage of the Ukrainian Diaspora.

Keywords: *heritage, preservation, landmark, Ukrainian diaspora.*